

Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı
Dergisi

Ahmet Çaferođlu

1945 YILI KUZEY - DOĞU ANADOLU GEZİSİNDEN

İstanbul Üniversitesinin teşvik ve himayesile, yıllardanberi Anadolu'nun muhtelif bölgelerinde yapmakta olduğum araştırmalarımın sayıca onbirincisini teşkil eden bu gezinin esas inceleme alanını Trabzon, Rize, Giresun ve Ordu vilâyetleri teşkil etmektedir. Kuzey - doğu Karadeniz sahili boyunca uzanan bu bölge, coğrafik durumu ile, her nekadar bir bütünlük teşkil etmekte ise de, içtimai hayat, tip, halkiyat, folklor ve hattâ gelenek ve görenek gibi bakımlardan birbirinden ayrılmaktadırlar. Hele şive ve ağız hususiyetleri itibarile bu dört ilimizi, üç başlıca bölgeye ayırmak bile kabildir. Fazla teferruata girişmeden bu bölgelerden birincisini sahil boyunca uzan Rize ve Trabzon yöresi, ikincisini nisbeten dar bir saha çevresinde sıkışmış olan Akçaabad ile Vakfıkebir bölgesi, üçüncüyü ise, birbirini tamamlayan Giresun ve Ordu vilâyetleri sahilleri teşkil etmektedir. Her üç bölgenin, sahilden içe doğru gerilen çok dar ovamsı sahasının, arkasından yükselen muhtelif dağ sırsileleri, burasını, hinterlandı sayılan iç Anadolu'ya karşı kapalı tutmuş ve bu yüzden saha, içten fazla dış, yani deniz aşırı kültür tesirlerini üzerinde hissetmeğe mecbur olmuştur. Üstelik iktisadi yaşayış darlığı, bura ahalisini başka başka bölgelere, bilhassa Karadeniz kıyılarına, dağılmaya sevkettiştir. Haddi zatında, başta Rize vilâyeti sahili olmak üzere, sahilde yaşayan ahalinin, esas yaşama kaynağını, öteden-

beri, ekinden fazla denizcilik teşkil etmiş ve her şeylerini dıştan temin etmek zorunda kalan bura ahali, bir taraftan yüksek yaylalara, diğer taraftan da bütün Karadeniz sahllerine yayılmaya mecbur kalmışlardır. Rize ahalisinin yarısının ve belki de daha fazlasının, her bir vesile ile „gulbete“ gidişi, hep geçim darlığını gidermek için, baş vurulan yegâne sağlam çare olmuştur .Yıllardanberi devam edegelen bu gelenek, nihayet, Rize çay işletme şefi muhterem Asım Zihnioglu'nun bana lütfen verdikleri kıymetli malûmata göre, çay ekiminin genişlemesile, bu dışa akış cereyanı bir dereceye kadar durdurulmuş ve kurbet illere dağılan Rize ahalisinin sayısı da, eskisine nisbetle yarıya indirilmiş gibidir. Çay ziraatının daha fazla gelişmesi, ileride bu sahayı Karadeniz'in belki en zengin bir alanı derecesine yükseltecektir.

İktisadî gelişmesile öz ahalisini çevresine toplama çalışmam Rize'ye mukabil, aksine olarak Trabzon ahali, diğer merkezlere akına devam etmektedir. Bilhasa şehrin bir çok zenginleri, birbirine rekabet edercesine, diğer ticaret merkezlerine akın etmişlerdir. Bu yüzden Trabzon gittikçe öz karakterini gaybederek, dışdan gelen yeni yeni unsurlar sayesinde daha fazla Karadeniz sahilinin merkezliğini kazanmaya çalışmaktadır. Bir çok okullarla, devlet müesseselerin bu şehirde yerleştirilmesi, gün geçtikçe şehire yeni bir çeşni vermektedir. Ötedenberi İran tranzit yolunun ana çıkışının burada bulunuşu, Trabzon'un, bu geçit yolunun doğurduğu bazı tesirler altında kalmasına yardım etmiştir.

Giresun'la Ordu'ya gelince, bu iki vilâyetin sahil bölgesi eski çehresini muhafaza etmiş bir durumdadır. Fakat kara yollarının kötülüğü, bu iki şehirin kendi kazaları ile olan temasını bile çok geride bırakmıştır. Rize ve Trabzon'a nisbetle daha fazla iç Anadolu hayatının izlerini taşımaktadır. Hele Ordu'nun Mes'udiye kazası şive ve hayatca, tamamille Sivas'a doğru bir eğint göstermektedir.

İktisadî bakımdan Ordu, yeni gelişme merhalesi geçirmektedir. Zamanla kendisini kurtaracak bir durumda gibi görünmektedir.

Dört vilâyete şamil olmak üzere, dikkatimi çeken en önemli nokta, bura havalisinde, umumiyetle, bizim anladığımız ve bildiğimiz anlamda köylerin bulunmayışıdır. Aşağı yukarı Samsun'dan başlayarak ta Rus sınırına kadar uzanan sahil bölgesinde, hiç bir köye raslayamadım. Resmî devlet dairelerinde, her ne kadar adlandırılmış

bir çok köyler varsa da, bunlar katiyen bizim iç Anadolu için kastettiğimiz ve düşündüğümüz köy anlamına benzemezler. Buralarda köy altında anlaşılın topluluk, birbirinden uzak, mücerret halde bulunan bir çok evlerin umum heyetidir. Her ev bir şahsın veya bir âilenin malı olup, ekim tarlasına, ev bahçasına maliktir. Kendi başına kendisini idâre eder ve yanında veya çevresinde bulunan diğer evlerle münasebeti yok gibidir. Dağınık, bâzan ise serpinti halinde, bulunan bu evlerin muayyen bir kısmına, sırf devlet idarêsi kolaylığı düşüncesi ile, köy adı verilmiş ve ancak bu yönden köy anlamı kendisini muhafaza etmiştir. Ve bu yüzden bu köyler arasında ne muntazam bir şoseye ne de bir yola, raslamak imkânı vardır. Bunu dikkat nazarına alan Millî Eğitim Bakanlığı, okul yerini seçmekte büyük gailelerle karşılaşmaktadır. Millî kültür gelişmesi ve yaylımı göz önünde tutularak, ev toplulukları arasında, kurulmasına çalışılan bir çok okullar, bugün, âdetâ yapa yalnız kalmış bir ev manzarasını taşımaktadırlar. Bir çok nahiyе merkezleri de aynı karakteri haizdirler. Nitekim, yerli ağızlar üzerinde araştırmalar yaptığım Yomra nahiyesi merkezi - ki Trabzon'a en yakın önemli bir nahiyedir -, nahiyе merkezi, Halkevi, ilk okul, Tekel binalarile, câmi, istisna edilirse, bir kaç evden ibarettir. Nahiyе merkezinin diğer evleri ise, dağ yamaçlarına ve tepelerine, birbirinden uzakça mesafelere dağılmış ve yakınına, daha doğrusu semtlerine, varmıyınca kadar, mevcudiyetlerini anlamak imkânsızdır.

Etnolojik bünye bakımından dört vilâyetin ahali si içerisinde zümre halinde varlığını muhafaza edegelen hiç bir Türk boy, uruk ve kabilesine raslanmamaktadır. Alanın, iç Anadolu ile münasebetindeki düzensizlik, buraya içten gelebilecek her hangi bir kavim akınına mani olmuş ve bu sebeple yerli ahali üzerinde muessir olabilecek herhangi bir yeni kabile topluluğu burada yerleşmemiştir. Olsa olsa buraları, deniz yolu ile gelen, ufak tefek bâzı göçmen akınlarına, yerleşme yurdu olabilmıştır. Mamafih, elde ettiğim malûmata göre, çok eskiden, Trabzon'un Akçaabad kazasının üç - dört köyü ile Vakfıkebir kazasının Şalpazarı nahiyesine bağlı onbeş - yirmi köyde yerleşmiş bâzı Çepni boyları mevcut olmuştur; fakat zamanla bunlar kendi adlarını ve varlıklarını muhafaza edemedi, yerli ahaliye karışmıştır. Yine Akçaabad kazasına bağlı üç - dört köyde yerleşmiş Tahtacı'lardan bahsedilmektedir. Lâkin bunlar da, tıpkı Çepni'ler gibi, ne adlarını, ne de mevcudiyetlerini muhafaza etmişlerdir. Bu yüzden, haklarında söylenenler, âlelâde rivayetten başka bir şey değildir.

Bunlar dışında, daha 1937 yılı yazında Afyonkarahisar çevresinde yaptığım bir araştırma esnasında, Emirdağ kazasına bağlı bir kaç köyde yerleşmiş ve bir rivâyete göre Özdemiroğlu Osman Paşa ile beraber Azerbaycan'dan gelmiş bulunan bazı Gence'li ve Karabağlılardan ibaret bir göçmen kafilesinin başçılığını yapmış olan bey'lerin, halâ o tarihe kadar, toplu bir halde Trabzon çevresinde yerleşip kalmış olduklarını duymuştum [Ahmed Caferoğlu, *Afyonkarahisar Azerileri*, Türklük mecmuası, I, s. 24 v.d.]. Firsattad istifade ederek, bunlar hakkında, rivâyet kabilinden olsa dahi, bâzı ip uçları elde etmeğe çalıştım. Lâkin böyle bir göçmen kafilesinden ve bey'lerinden kimsenin malûmatı olmadığı kanaatine vardım. Yirmi beş yıldanberi Trabzon'da yerleşmiş ve Azeriler hakkında bilgisine lâyıkile güvenilebilecek olan sayın Nasrullah Aşurbay'ın dahi, bu Azeri'ler hakkında, hiç bir malûmatı olmadığını öğrendim Büyük ihtimalle, Afyonkarahisar Azeri'lerinin bey'leri olarak ileri sürülen bu kimseler, bir nevi ruhanî hâmil-lerden ibaret olmuşlar ve yeni rejimle ortadan kalkmışlardır. Yoksa, Trabzon çevresinde yerleşmiş herhangi bir Azeri göçmen topluluğuna dair, elimizde hiç bir vesika mevcut değildir. Olsa olsa burada, ancak, Kafkasya sınırlarından, içe doğru göç yapmış Acara türk-leri mevzuu bahis olabilir ki, bunlar da, yerli hayat üzerinde müessir olabilecek sayıdan çok uzak olup, azınlık halinde, sahile yayılmışlardır.

Bunlara nispetle, daha fazla çoğunluğu, çok eskiden, İslâmiyeti kabul etmiş ve bugün türkleşmiş olan rumlar teşkil etmektedir. Yüzyıllardanberi yerli ahali ile kaynaşmış olan bunların az bir kısmı, Trabzon vilâyetinin Vakfıkebir kazasına bağlı Tonya nahiyesinin: 1) Saylaç 2) Turalı 3) Yakçuru 4) İskenderli 5) Kozlice 6) Mesoplayı 7) Aurköy ve 8) Melekşe köylerine dağılmışlardır. Diğer bir kısmı ise, aynı vilâyetin Of kazasında aşağı yukarı 28 köyde yerleşmiş olup, az bir kısmı yalnız rumca bildiği halde, diğerleri mükemmel bir surette türkçeye vakıftırlar. Trabzon ili daimî Encümen üyelerinden sayın Mustafa Cansuz vasıtasile, tesbit edebildiğime göre, bu unsurların yayıldıkları köyler şunlardır: 1) Zisno 2) Mapsino 3) Zeno 4) Fotinos 5) Arşala 6) Zenazena 7) Fokene 8) Fotrakan 9) Makdanos 10) Çoruk 11) Visir 12) Holaysa 13) Zelega 14) Limli 15) Gorğoras 16) Şur 17) Hopşara 18) Kadobor 19) Şarah 20) Köşeli 21) Çoroş 22) Okene 23) Alisinós. Bunlar haricinde, ayrıca, adlarını tesbit edemediğim beş köy daha vardır ki, maalesef bunlar, ha-â bugün bile, telâffuzu ekseriyetle dilimize hiç de uygun olmayan eski adlarını muhafaza etmektedirler.

Tıpkı türkçe ağızlar gibi, bunlar tarafından kullanılan rumca da, bir çok ağızlara parçalanmıştır. Ekserisi İstanbul rumcasını anlamadıkları gibi, Tonya'lular Of'luların, Of'lular da Tonya'luların rumcasını anlamakta müşkilât çekmektedirler. Bizim bugünkü mâni janrında türküleri vardır. Örnek olarak her iki sahaya ait tesbit etmiş olduğum rumca mânilerin gerçek manalarını, kimse sökemedi. Ağıza tesbit edilen kimseler, bu türküleri, dede babadan kalma bir yadığâr olarak ezberlediklerinden, söyledikleri veyahut çağırdıkları vakit, manasından fazla, şekline ve estetik cihetine riayet etmektedirler ve bu yüzden, kendileri dahi türkünün manasını anlatacak durumda değildirler. Ağızlarda dolaşan söylentilere bakılırsa, bura rumcasında, eski yunanca unsurlara da raslamak kabilmış. Fakat bunu ne tesbit eden olmuş, ne de bu hususta ciddi bir araştırma yapılmıştır. Bu yüzden, meseleyi erbabına bırakmaktan başka bir çare yoktur.

Nihayet Ordu'ya bağlı Mes'udiye kazasında yerleşmiş bazı Alevî köyleri de vardır. Bunlar hayat ve saire itibarile diğer Anadolu illerinde yerleşen Alevilerden ayrılmamaktadırlar. Gürcü unsuruna gelince, kitle halinde bunlara ancak Rize vilâyetinin Eski Trabzon diğer adile Hemidiye köyü ile Kostanvat köyünde raslanmaktadır. Sonuncu köyün ahali, yalnız kısmen gürcüdür, diğer kısımlarını Laz'larla yeri ahali teşkil etmektedir. Birinci köyün adından da anlaşılacağı üzere, bunlar muhtelif sebeplerle daha 1293 harbinde, Abdülhamid'in devrinde, ana vatanlarından göç ederek, türkün bağrına sığınmışlardır. Bugüne kadar kendi kıyafet ve ana dillerini muhafaza etmişlerdir. Kısaca da olsa, şimdiye kadar verilen malûmattan da anlaşılacağı veçhile, bahis mevzu bu dört sahil boyu illerimiz ahali, etnolojik bünyesi itibarile, âdeta hiç bir karışıklığa uğramamış ve yüz yıllarca kendi varlığını ve bekâretini muhafaza edegelmiştir.

Folklor ve halkiyat bakımından, hernekadar mevzu bahis dört il arasında, kesin bir ayrılık sınırını çizmek zor ise de, bâzı edebî janlar bakımından, bu vilayetler arasındaki farkların mevcudiyetini, tamamen, inkâr etmek de müşküldür. Meselâ, Trabzon ve Rize illerinde, herhangi bir sebeble, masal, hikâye, destan, yağmur duası gibi folklor janlarına müşkülâtlar raslandığı halde, Giresun ve Ordu illerinde, bunlar nisbeten daha genişçe bir inkişaf merhalesi geçirmişlerdir. Aksine olarak Rize ile Trabzon'un Yomra nahiyesinde, dostum Suat Oya'nın himmetile tesbit edebildiğim „Güneş duası“ anlamın-

daki herhangi bir türkiye, onbir yıldanberi dolaşabildiğim 30-40 vilâyetimizde göremediğim gibi, Ordu ve Giresun illerinde de izine rashyamadım. Hele mâni tarzında türkü söylemek, Trabzon ve Rize ahali için âdefa kaçınılmaz bir hastalık halini almıştır. Herbir vesile ile söylenen bu türkülere, söyleyebilirim ki. girmemiş ne bir nevzu, ne de bir olay kalmıştır. Bir araya gelen bir kaç kişi arasında, yarışarcasına mâni söylemek âdetine, Trabzon'dan Rize'ye giderken otobüste şahit oldum. Geniş halk arasında „Atma türkü“, „Kesme türkü“, „Karşubesi türküleri“, „Karşılama türküleri“, gibi adlar altına kökleşen mâni söyleme veyahut mâni yarışı umumî olarak, yerli ahali arasındaki şiire karşı beslenen sevginin ne dereceye vardığını göstermiğe kâfi bir delildir. Bunlar, başka başka vesilelerle söylendiği gibi, sırf yerli ahaliye mahsus merasimlerde de söylenir ve hem çağırılır. Bu sonuncular arasında, bilhassa dikkatimizi çeken ve Trabzon'a has olan „Enişte asma“ merasimidir ki, buna, diğer Anadolu illerinde raslanmamaktadır. Bu merasim şöyledir: enişte evlendikten yedi gün sonra, kayınpederin evini ziyarete gider. Bu vesile ile kayınpederin evinde toplananlar, enişte adına veyahut yerine, birisini ipele ayağından asarlar. Sonra etrafını sararak bir taraftan mâni söylerler, bir taraftan da üzerine hücum ederler. Durumu gören kayınvalide, derhal, ortaya atılarak konuklara muhtelif yenecek eşya dağıtır. Eski bir gelenek üzerine tertib edilmiş bu kabil merasim dışında, asıl „türkü atma“ modası ve sahnesi Terneklerde ceryan etmektedir.

Yüzlerce yıllardanberi, gelenek halinde, devam edegelen Ternek eğlencesi, Trabzon'la Rize ahalisinin en sevilmiş bir bayramıdır. Yayla, hayatının zevkini tatmış ve yaylasız yaşamının zindan hayatından farksız olduğuna, bir nevi, iman getirmiş olan bura ahali, bu hayatın zevkini, eğlence ile çıkarmasını da bilmektedir.

Hatta, buraların en belli başlı yaylalardan biri sayılan Tazara, halk arasında o kadar şöret bulmuş ve sevilmiştir ki, buna dair yüzlerce mâni vücuda getirilmiştir. Ve bundan dolayı da Trabzon'un yayla ahali, her yaz mevsiminin alaturka 7 temmuzunda Honotir adlı bir yayla yerinde ilk, alaturka 12 ağustosta Peğboranı adlı diğer bir yayla mahellinde ikinci, alaturka 15 ağustosta İzmiş adlı bir yerde ise üçüncü Terneğini tes'id ettiği gibi, Rize yayla ahali de, aynı bayramı çürük ayında, yani temmuz ayının 15 ila 25 arasında, muhtelif yaylalarda yapmaktadır. Bir farkla ki, Trabzon'lularca bu eğlenceye yalnız Ternek adı verildiği

halde, Rize'liler arasında aynı bayram Vartivor adile şöhret bulmuştur. Görele ve yöresinde ise halk toplantıları, yani Ternek'ler, daha fındık toplanmadan önce, haftada bir gün olmak üzere, Sisbazarı adlı yaylada yapılır. Ahalı davul zurna çalarak horon tepir. Ekseriya eğlence cumartesi yapılır ve bütün yaz devam eder. Halk arasında Bazar adile tanınmıştır.

Ternek, muhtelif köylerden gelenler tarafından kadınlı ve erkekli, bir arada yapılır ve sabahtan akşama kadar devam etmek üzere, ancak, bir gün sürer. Akşama doğru herkes köyüne döner. Eğlencenin esasını çalgı çalmak, şarkı söylemek ve horon tepmek teşkil eder. Kadınlar horona katıyen iştirak etmezler. Halbuki köy düğünlerindeki horonlara kadınlar da iştirak ederler.

Aynı eğlencenin, aşağı yukarı, bir prototipi olduğunu biraz yukarıda, söylediğimi Vartivor'a gelince, bu, şekil itibarile, bir dereceye kadar Ternek'ten ayrılmaktadır. Bu eğlenceye de bir çok köyden gelen kadın, gelin ve erkekler iştirak etmekle beraber, asıl sahnede vazife almış olanlar, Rizenin Hotri köyünden Haşim Kibar'dan elde ettiğim malûmata göre, genç kızlarla delikanlılardır. Nitekim şenlikte ilk olarak horon tepilir ve bu horona ancak kızlarla deliganlılar iştirak ederler. Diğerleri daha fazla seyirci olarak yerlerinde kalırlar.

Haşim Kibar'a göre, horonda el ele tutuşan erkekle kız, bir daha birbirinden ayrılamazlarmış. Horon tepen dört kız ve dört erkek, karşılıklı olmak üzere, aynı zamanda, türkü söylerler. Örnek olarak bunlardan bir kaçını aynen naklediyorum:

Erkek:

Çayırunden yukarı
Sıra sıra mezarlık
Koynunde memelere
Gel edelum pazarlık.

Kız:

Karşıya kara tiken
Kurudum tãzëyken
Bir murad edemedum
Gëşluk elumdëyken.

Dikkata şayandır ki, bu Vartivor eğlencesinin en canlı şekli,

Kafkasya Azerbayca'nı Ermenileri arasında kendisini muhafaza etmiştir. Bunlarda bu eğlence, daha fazla, muayyen bir köyün içinde ve yahut çevresinde, aynı köyde oturan genç erkeklerle kızlar arasında, yazda yapılmaktadır. Erkekler bir safta, kızlar ise karşı safta yer alarak, karşılıklı birbirine mâni söylerler. Ve eğlence bu şekilde bir taraf yenilinceye kadar devam eder. Hatta, eğlencenin kesin bir sonuca varılması için, bazan, üç dört gün bu işe devam edildiği olmuştur. Zafer, şüphe yoktur ki, en çok mâni bilen ve mâni vasıtasile sorulan suallere, münasip bir mâni ile cevap verebilen tarafındır. Buna dair, eskidenberi devam edegelen muhtelif yerli kanunlar da vardır. Bunlardan birisi de, yenilen tarafın, yenen tarafca tertip edilem üç günlük eğlence masraflarını ödemek ve üç gün müddetle ev hapisine çarpmak cezasıdır. Yılıns göre bâzan erkekler, bâzan da kızlar kazanır. Fakat kazanan hangi taraf olursa olsun, daima kanunlara uymak, mecburiyeti vardır.

Kafkasya Azeri ermenilerince söylenen bu mânilerin, asıl dikkate değer noktası, yarı türk yarı ermenice oluşudur. Bu kabil mânilerden bir kaçına, vaktile, *Sbornik materialov dlya opisaniya mestnotey i plemyon Kafkaza* adlı rusça bir dergide raslamışım. Fakat notlarımı kaybettiğimden, şimdilik, ancak bu kaynağın adını ve yerini göstermekle iktifa edeceğim. Mamafih, açıklamak lâzımgelir ki, bu birbirimden uzak mesafelerde yapılan *Vartivor* eğlencesinin esas ruhunu türk mânileri teşkil etmektedir. Kelimenin ermenice olmasına rağmen, ben, bu eğlencenin, *Trabzon*, *Rize* ve sair yerlerin milli bir göreneği olan *Ternek'ten*, şekilce ayrılmış bir türk halk eğlencesinden başka bir şey olmadığı kanaatindeyim. Üstelik Kafkasya ermenilerince dahi söylenen mânilerin, yarı türkçe yarı ermenice oluşu, bu fikri bir kat daha kuvvetlendirecek emin delillerden biri sayılabilir.

Genel olarak manî nevi, bütün Anadolu'da mevcuttur. Bâzi vilâyetlerde, bhusus doğu illerimizde, tıpkı Azeri türklüğünde olduğu gibi, bu halk edebiyatı nevi *Bayati* adını almış ve bu ad altında geniş bir gelişme sahası bulmuştur. Herbir vesile ile söylenmesi itiyad haline gelen bu edebiyat nevi, *Giresun* ve *Ordu* illerinde, daha fazla memleketin iktisadî durumunu destekleyen fındık toplama esnasında, toplayıcılar tarafından genişçe bir surette, geliştirilmiş ve bugün fındığa dair söylenen zengin bir mâni edebiyatı vücuda getirilmiştir. Bunların mühim bir kısmı, tarafımdan tesbit edilmiş ve yakınlarda yerli ağızlara göre yayınlanacaktır. Mamafih, bu nevi türkülere örnek olmak üzere, bir kaçının nakliyle iktifa edeceğim:

Fındıkları toplarım
 Belimdeki sebede
 Alursan yavri beni
 Giderük melmekede.

Mayıs ayı fındığı
 Olur sevgilim olur
 Alur giderim seni
 Senin belandan nolur.

Hey finduğum finduğum
 Dallarını yolduğum.
 Baban seni bana vermiyo
 Sağalını yolduğum

Diğer yerli eğlenceler arasında, belki de, önemli sayılabilecek olanı Ordu vilâyetine bağlı Me's'udîye kazasında yapılan yılbaşı eğlencesidir. Bütün Anadolu'da, eski halk eğlencelerinin, zamanla, çocuk muhitine ve edebiyatına mal edildiği gibi, bu eğlence de, tabii olarak, yerli çocuklarca yapılır ve karakter itibarile bir nevi İstanbul sokak maskaratlarını andırır. Eğlence şöyledir: her yılbaşı gecesi köy çocukları bir araya gelerek, abaliden çan ve kelek toplarlar. Çenelerine yünden sakal ve bellerine çanları ve kelekleri takmakla, bir nevi ihtiyar baba rolünde, kapı kapı dolaşarak muhtelif yenecek erzak ve para toplarlar. Ertesi gün toplanan erzak satılır ve paralar eğlenceye iştirak edenler arasında paylanır. Türk geleneğine uygun olmayan bu eğlence göreneği, büyük ihtimalle, yerli hristiyanlardan kalma bir bakiyedir.

Diğer Anadolu vilâyetlerinde izine raslanamayan, fakat Rize ve yöresi için karakteristik sayılabilecek eğlenceler arasında, dikkatimi çeken „Kazan türküsü“, diğer adile, „Selim çekme“ türkisile tertip edilenidir. Bu eğlence sıkı bir surette düğünle ilgilidir. Eğlence şu şekilde yapılır: kız damadın evine ayak basmadan önce, damadın evi, gelini getiren erkeklerce tesellüm edilir; ve kadınlar gelinle evin dışında bırakılır. Eve giren erkekler, ilk iş olarak mutbahda asılı olan kazanın zincirini birer birer yakalarlar ve bu suretle ocağın etrafını kuşatmış olurlar. İçlerinden reislik vazifesini üzerine

almış olanı, bir kaç parçasını örnek olarak burada verdiğim şu türküyü :

Aşçınun kazani uşdur
İtçinun dolması kuşdur
Oni yiyen hangi puşdur
Heyamoli hēyi mola.

Aşçınun kazani dortdu
İtçinun dolması ętdur
Zamâne kızları mertdur
Heyamoli hēyi mola.

Nerdendu bu ęvun yoli
Kazanların pilav doli
Yıkacayık ha bu tçoli
Heyamoli hēyi mola

Asci dayi ne pişurdun
Boşine kafa şişurdun
Bin baş mala yaşışurdun
Heyamoli hēyi mola.

söyler, ötekiler de aynı şeyi birlikte tekrar ederek zinciri sallarlar. Bu şekilde eğlendikten sonra, gelin eve getirilir ve eğlence bitmiş olur. Gayesi o kadar da malûm olmayan bu eğlencenin türküsü de, muhtavaca, o kadar iyi değildir. Saçma olduğu nisbette de açık saçıktır. Daha fazla karakteristik sayılabilecek türküler arasında, hatırlanması gereken İmece yahut İğrat türküleridir. Anadolu'nun her tarafında olduğu gibi, buralarda da, vardır. İmcenin neveleri hariç olmak şartıyla, bu vesile ile söylenen türküler, daha fazla, sahanın genel hayat ve yapılması gereken iş nevelerine bağlı kalmaktadır. Nitekim, Giresun'da tespit ettiğim bir İğrat türküsü, İmece halinde ormanlardan toplanan odun münasebetile olup janrca, bizim mânilerden farklı değildir. Yerli Halkevleri dergilerinde bu muvzua dair ol-

dukça zengince malumat mevcut olduğundan, burada daha fazla üzerinde durulmasına lüzum görmedim.

Bir çok sebeplerle, çocuk edebiyatına geçirilen halk edebiyatı neveleri arasında, eski türk hayat ve dinini yaşatanlarının, bugün için dahi, çok büyük bir değer taşıdıkları şüphesizdir. Folkloreularım bir çoğu, bunlarda raslanan ve halli zorluklarla dolu olan karanlık noktalar yüzünden, bu edebiyat nevine nedense az önem vermektedirler. Gerçekte ise bu edebiyat, gerek eski milli hayat özelliğini içerisinde beslemesi ve gerek en eski türk dininin bakiyesini yaşatması itibarile, değer biçilmez bir kıymeti haizdir. Bu edebiyat neveleri içerisinde, burada, bizi en çok ilgilendireni „Güneş duası“dır. Türkiye’de izine, şimdilik, ancak Trabzon ve Rize yaylası ahali arasında raslayabildim. Karakter ve şekil itibariyle tamamen Azerbeycan’dakinin aynı olduğundan, bu da, vaktile tesbit ettiğim vecihle, şamanizm dini bakiyesinden başka bir şey olmasa gerektir [Ahmet Caferoğlu, *Anadolu ve Azerbaycan çocuk folklorunda Şamanizm bakiyesi*, Türklük mecmuası, 1939, sayı 2, s. 144 v. d.]. Yağmur duasının tam bir prototipi olan „Güneş duası“, adından da anlaşılacağı üzere, güneş yüzü az gören, sisli ve yağmurlu saha ahalisine mahsus bir dua olması gerekmektedir. Gerçekte de, bütün hayatını yaylada geçiren ve yaşayışını buna borçlu olan kimselerin, en çok hayatta muhtaç oldukları şey, güneştir. Nitekim yağmursuz bir güneş yüzü görmişe alışık olmayan Rizeli kadar, sissiz ve dumansız yayla hayatı tasavvur edemiyen yayla halkının da, güneşe karşı derin bir sevgi ve özel bir ilgisi vardır. Ve tıpkı ova halkının hayatında nazım rolü oynuyan yağmur kadar, yayla halkının hayatında da, tabii olarak, nazım rolü güneş oynamaktadır. Bu yüzden bu iki birbirine zıt hayat sahasi ahalisinin telakkisinde, özel edebiyat motiflerinde ve sairesinde bir başkalık görmek kadar tabii bir şey olmaz. Bunu ise meydana çıkaran yegâne vasıta, yabancı tesirden ve cemiyet tazyikinden serbest kalan, çocuk türkülerile çocuk oyunlarıdır. Bugün türk boyları halklarında, yayla ile ova arasındaki, iki zıt hâyat ve mevsim şartlarını değişme şeklinde, terennüm eden, müstakil bir halk edebiyatı nevi bile, vücuda getirilmiştir. Ne yazık ki bizde de mevcut olan bu çok önemli sahaya dair, şimdiye kadar, küçük bir etüd bile vücuda getirilememiştir.

Yayla hayatının bütün şartlarını haiz olan Rize ve Trabzon illerinde, „Güneş duası“, ister istemez „Yağmur duasını“ göldgede bıraktıracak kadar bir rağbet bulmuştur. Yaptığım birçok

araştırmalara rağmen, yağmur duasına dair, bir türlü malûmat elde edinemedim. Bir çok yerli aydınlara göre, ne Rize ve ne de Trabzon ahalisi, yağmur duasının mevcudiyetinden haberdardır. Buralarda, çocuklar arasında söylenen, daha fazla «Güneş duası»dır. Ve topladığım malzeme içerisinde bunun başlıca iki varyantı vardır. Birisi Trabzon'un Yomra nahiyesinde Gohalı köyünden Osman Şen'den, diğeri ise Rize'nin Pazır nahiyesinde Horti köyünden Haşim Kıbar'dan derlenmiştir. Birincisinin adı sâdece „Güneş düvesi“ olup aşağdaki şekildedir :

Guza guza gus_guruza
 Allah dan güneş isderuz
 Hatunnardan gaymag_isderuz
 Verenun teđnesi şen olsun
 Vermiyenun teđnesine başum gadar
 Bir koğmiş sıçan düşsun.

İkincisi ise, Babra Bubrik adile, çocuklar arasında yayılarak, muayyen merasime tâbidir. Şu şekilde yapılır : çocuklar, yaylayı kaplayan kesif sisin kalkması için, çalı süpürgesinin beline küçük bir ağaç takarak onu bir çocuk iskeleti haline getirirler; sonra üzerine bir de elbise geydirerek tam bir çocuk şekline koymağa çalışırlar. İş biter bitmez, çocuklar ellerine aldıkları ağaç-çocukla, grup halinde, yayla evlerini birer birer dolaşarak, hep birden bu türküyü söylerler :

Babra Bubrik r.şder
 Kaşuk kaşuk yağ isder
 Allahdan güneş isder
 Folden yumurta isder
 Teđneden kaymađ isder
 Verenun ođli olsun
 Vermiyenun-da kor_topal kizi olsun.

Mukabilinde her ev sahibi, bunlara: kaymak, yağ, un, tuz ve sair gibi yenecek şeyler verirler. Toplanan erzak bir kazanda bişirilerek, Hoşbere adlı yemek haline getirilir ve havanın açılması, sisin dağılması için ateşe atılır. Bununla „Güneş duası“ da bitmiş olur.

İlk mısralar hariç olmak üzere, her iki türkü ile, yağmur duası

arasında âdeta hiç bir fark yok gidir. Yalnız „Allahdan yağmur ister“ yerine, her iki türküde „Allahdan güneş ister“ tabiri getirilmek suretile, bir yenilik vücuda getirilmiştir. Hattâ merasim ve eğlence bakımından her iki dua birbirinin aynıdır. Anlaşılan, asırlardanberi türkler arasında yerleşmiş olan bu eski türk şaman hatırası, yerli hayat şartlarına ve iklime göre, kâh yağmuru, kâh-da güneşi çağırmaya mahsus bir kült haline getirilmiş ve takibattan kurtulabilmek için çocuk edebiyatına mal edilmiştir.

1945 yazında ağızlarına dair, malzeme toplamıya uğraştığım bu dört vilâyetin, şive hüsisiyetleri hakkında doğu ve batı bilginlerince pek az malûmat verilmiştir. Hele Ordu vilâyeti ağızlarına dair, şimdîye kadar, ne bir malzeme toplanmış, ne de bir kaç kelime ile bu hususa temas edilmiştir. Giresun vilâyeti ağızlarına dair ise, topu topu, 4 kıt'adan ibaret ufak bir türkü parçası Marttı Räsänen tarafından tespit edilerek *Chansons populaires turques du Nord-Est de l'Anatoli*, adlı makalede „Studia Orientalia“, 1932, s. 48-50 yayınlanmıştır. Bu suretle her iki vilâyet ağızı, bugüne kadar, bilginler için faydasız ve unutulmuş bir durumda kalmıştır. Nispeten daha iyice bir araştırma mevzuunu Trabzon ağızı teşkil etmiş gibidir. İlk olarak bu şiveyi ele alan rus bilginlerinden V. Pisarev olmuştur. Trabzon şivesine dair bir kaç söz [*Neskolko slov o Trabzondskom dialekte*] adile, 1900 tarihinde, „Rus Arkeoloji Cemiyetinin şark şubesi Mecmuası“nın XIII. cildinde yayınladığı ufak bir etüdüne bakılırsa, bu bilgin, yalnız, Trabzon ağızlarını diğer Anadolu ağızlarından ayıran bariz hususiyetler üzerinde durmuş ve bütün il ağızlarına toplu bir halde olsa dahi, dokunmaya lüzum görmemiştir. Onun kendi açıklamasından da anlaşıldığına göre, eserde gösterilmeye çalışılan fonetik ve gramer hususiyetler, hiç bir vakit, kesin ve doğru olarak telâkki edilemez; çünkü Trabzon çevresindeki köylerin bile, kendilerine mahsus, ayrı ayrı ağız hususiyetleri vardır ve bunlar Pisarev'in belirtmek istediği tipik hususiyetler dışında bırakılmıştır. Yalnız Pisarev'çe Trabzon ağızlarının yayılım sahası olarak gösterilmek istenen Giresun'la Trabzon'un kuzey-batı saha ahâlisi, o kadar da doğru olmasa gerektir. İnce teferruata girişmeden, benim elde ettiğim genel bir bakışla, Trabzon ağzının toplu bir yayılım hartasının çizilmesi gerekirse, buraya, başta rus sınırından, sahil boyunca Vakfıkebir'e kadar uzanan nisbeten darca alanla, bâzı ihtiyatlı kayıtlarla, Erzurum ağızı, alınabilir. Şüphe yok ki, gösterilen sahil boyundaki Rize'nin, Of'un, Polathane'nin ve sairenin

kendilerine mahsus ve hattâ Trabzon için tmamile aykırı sayılabili-
necek, ufak tefek bâzı ağız farkları da yok değildir. Ve bunu her
bir dilcinin, tabii olarak görmesi gerekir. Zira, burada bahis
mevzuu olan ağızdır, ve ağızlar bilindiği gibi, muayyen bir alana
ve muhite göre değildir, bilâkis her bir şahsın ağızına göre, değişem
bir hususiyetir. İşte, bu nokta, dikkat nazarına, alınınca benim de bi-
raz yukarıda, kaba taslak halinde, çizmek istediğim coğrafik dil har-
tasısının mahiyeti de kolayca anlaşılmiş olur.

Nihayet, Pisarev'in, bu sahada oturan gürcü'lerle mingirel'lere,
Laz adı verildiğinden, Trabzon ağızlarındaki bâzı hususiyetlerin, bu
gürcü ve mingirel tesirile vücuda gelebileceğine dair, ihtiyatlı bir
fikir ileri sürmek teşebbüsünde bulunmak isteyişi, şüphesiz, hiç bir
bilgiye dayanmamaktadır. Bence, bu fikir daha fazla, gerek bizim
eski coğrafya kitaplarımızda, gerek hartalarımızda bu sahanın ve
dolayısıyla ahalisinin, hiç bir ilmi esasa dayanmadan, kabaca, Lazistan
diye gösterilmesinden ileri gelmiştir. Gerçekte ise, Trabzon şivesi
veyahut ağızları üzerinde tesir yapabilecek herhangi bir Laz çoğun-
luğunun burada bulunmadığı, Pisarev'çe de belli olan bir hakikattir.
Yok, ufak tefek ağız hususiyetleri üzerine, herhangi bir bölge şivesi
üzerine tasnif yapmak gerekirse, bu taktirde, o şive üzerinde yapılacak
olan basit bir dil anatomisi, o şiveyi, çok uzak kardeş şivelere bağlayacağı
gibi, bâzı hususiyetlerle bu ağızın, çok eski çağ türk dilî karakterinden
ilham aldığına da açıktan açığa meydana koymuş olacaktır. Nitekim,
Trabzon vilâyetine bağlı ve merkezden 15-30kilometre gibi az bir mesa-
fede bulunan Polathane ile Vakfıkebir ağızlarında, tamamen sabit ve dü-
zenli bir halde, kelime başındaki yumuşak „ğ“ lerin „k-“ ve sesli
„d-“ lerin sessiz „t-“ şeklini alması, bu ağızları doğrudan doğruya
Göktürk-Uygur türkçesi devresine bağlamaktadır. Ms. ğitme
yerine kitma; ğelmek yerine kelmek; ğidiyorsun yerine
kidēysin; ğibi yerine kibi; ğeri yerine keri; ğöl yerine
köl; ğün yerine kün; ğömmek yerine kömmek yahut de-
miş yerine temiş; dal yerine tal; demek yerine temek;
duymak yerine tuymak; dib yerine tib; daha yerine
taha; dolu yerine toli; diş yerine tiş ve ilah. gibi.

Aynı fikir, diğer Anadolu ağızları için de, ileri sürülebilir.
Meselâ: Trabzon ve yöresi, hatta Giresun ve Ordu için, pek te sıkı
bir kaideye bağlanmayan A b l a t i f e k i, o kadar da mevzuu bahis
olmadığı halde, M a l a t y a vilâyetine bağlı H e k i m h a n kazası
çevresinde, ve kısmen K a s t a m o n u illerinde sıkı ve düzenli bir

şekilde mevcut değildir. Demek ki, bu bakımdan da, bu ağızlar, çok eski sağ türkçenin bu ana karakterini, kendi bünyesinde, yüzyıllardanberi muhafaza edegelmektedir [bk. A. Caferoğlu, *Kuzey-Doğu illerimiz ağızlarından derlemeler*, İstanbul, 1945]. Meful hatası bakımından ise, yani Akkusatif yerine Dativ çekisinin, dağılık bir halde, bu ağızlarda da yer bulması, ister istemez, bu ağızları sıkı bir surette bu kaideye bağlı bulunan batı Anadolu illerinden İzmir'e, Aydın'a, Manisa'ya, yaklaştırır. Hele Ordu ile Giresun çevreleri ağızlarındaki, ister kelime ortasında, ister kelime sonunda olsun „ğ-, ğ“ lerin düzenli bir şekilde „-v-, -v“ oluşu, ms. dağ = dav; bağılı = bavulu; dağa = dava; ağlamak = avlamak; doğan = duvan yahut dovan; yiğiyor = yiviy ve ilâh, bu ağızları, bu hususiyet bakımından, bâzı Orta-Asya ağızlarına bağlamaktadır. Buna benzer daha bir çok örnekler vardır ki, bunlar üzerinde durulacak olunursa, biz bura ağızlarının hususiyetlerine, değil gürcü ve mingirel gibi yabancı diller tesirinden doğma bir özellikte, bilâkis çok uzak coğrafik alanlara dağılmış ve yıllardanberi, bizler için, maalesef kapalı kalan kardeş türk illeri ağızlarının tam özünde buluruz. Yapmasını ileride tasarladığım Anadolu ağızlarının coğrafik hartası, umarım ki, bu noktayı, bütün açıklığı ile meydana koyacaktır.

Trabzon ağızlarını karakterize edebilecek, diğer eserler arasında, en çok hatırlanması gereken Luigi Bonelli'nin *Voci de Dialetto Turko di Trepizonda*, Budapest, 1902 adlı eserile Martti Räsänen'in *Eine Sammlung von mănî-Lieder aus Anatolien*, Journal de la Societé Finno-ougrienne, 1925 cilt XLI adlı eseridir. Bu sonuncu, hem Trabzon ve hem Rize ağızları üzerine derlenmiş bir miktar manileri içerisine almaktadır. Ve bir nevi ham malzeme mahiyetindedir. Oldukça büyük bir değer, Trabzon ağızını mükemmel bilen, Hamamıza de'in *Baba Salim* adlı eseri taşımaktadır [Türk Halk Bilgisine ait maddeler. Trabzon şivesi, İstanbul, 1930]. Aynı zâtın, yıllarca bundan evvel, Trabzon'da iken topladığı bir yığın yayınlanmamış manileri vardır. Yayını, Anadolu Dialektolojisi araştırmaları için, şüphesiz çok istifadeli olacağı gibi, bu yolda çalışacak olanların da duasını kazanacaktır.

Altmış beş gün gibi kısa bir zaman süren gezim esnasında toplanan malzemenin nevine ve karakterine gelince, bunlar, her şeyden önce, yerli hayat şartlarına bağlı kalmıştır. Sahanın iktisadî kalkınması ve aha-

linin karışıklığı nisbeti, hiç şüphe yoktur ki, yerli ağızlar üzerinde müessir olduğu kadar, halkedebiyatı neveleri üzerinde de hissedilecek derecede tesir yapmaktadır. Nitekim denizci olarak tanınan R i z e ve T r a b z o n illerinde, gelişme bulmuş, çeşitli zengin bir deniz türkülerine, meşhur kaptan ve reislere dair destanlara, intizar edilirken, ben bin bir müşkülâtla ancak birkaç destan elde etmiye muvaffak oldum. Biraz yukarıda, belirttiğim gibi, bu saha abalisinin yegâne sevdiği edebiyat nevi mânidir, bunun dışında, gelişmiş diğer bir neviye raslamak pek müşküldür. Aksine olarak G i r e s u n ve O r d u illerinde, diğer Anadolu illerinde olduğu gibi, çeşitli edebiyat nevelerine raslamak kabildir. İşte, benim topladığım malzeme, aşağı yukarı, bu blânço dahilinde olmuştur. İleride bu alanda çalışacak olanların, daha geniş ve edebiyat bakımından daha verimli sonuçlar elde edeceğine inanmak isterdim. Ne de olsa, zaman darlığı ve yapılan araştırmaların esas ana noktası, şive hususiyetlerinin teşkili şüphesiz, istenilen verimi temin edemez. Bunu ben şimdilik, hazırlıklı ve bir dereceye kadar dil araştırma metotlarına alışık öğrencilerime bırakmakla teselli bulmaktayım. Bana düşen ödev de zaten onlara yol göstermek değildir.
